

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 3. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Gondolatok a 14. századi pápai tizedjegyzék ürügyén

Az Anjou-országok társadalma
Serena Morelli, Riccardo Rao, Thierry Pécout tanulmányai

Kármán Gábor
Thököly Imre elfogása

Orosz László
A weimari Németország és Magyarország együttműködése

Erős Vilmos
Szellemtörténet versus népiségtörténet

Csapody Tamás
A cservenkai túlélő

Rajcsányi Péter
A Magyar Televízió 1956-1957-ben

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 3. szám

TANULMÁNYOK

- F. Romhányi Beatrix** • A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék 339
- Serena Morelli** • Társadalom és hivatalok Dél-Itáliában a 13–15. században 361
- Riccardo Rao** • Anjou-elitek az itáliai *comunék*ban: nemesek, hivatalnokok, idegenek 385
- Thierry Pécout** • Elitek az Anjou-kori Provence-ban 397
- Kármán Gábor** • Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia 411
- Angelovics Helga** • Vay Miklós Zemplén megyei követi működése az 1830. évi országgyűlésen 433
- Orosz László** • „Egy vak és egy béna, ha összefognak...”
A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez 451
- Erős Vilmos** • Szellemtörténet versus népiségtörténet.
Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében 479
- Csapody Tamás** • A cservenkai túlélő. A bori munkaszolgálat 499
- Rajcsányi Péter** • A Magyar Televízió Intéző Bizottsága 1956–1957 – elhallgatott tények 509

MŰHELY

- Weisz Boglárka** • A magyar gazdaság mozgatórugói a középkorban. Az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport hároméves (2015–2018) beszámolója 539

THÖKÖLY IMRE ELFOGÁSA: A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI OSMÁN VAZALLUS ÁLLAM BUKÁSA ÉS AZ ERDÉLYI DIPLOMÁCIA

KÁRMÁN GÁBOR

CAPTURING IMRE THÖKÖLY: THE FALL OF THE OTTOMAN TRIBUTARY
STATE OF UPPER HUNGARY AND THE DIPLOMACY OF TRANSYLVANIA

One of the events of the wars in Hungary at the end of the seventeenth century that found the most resonance in contemporary newsletters and pamphlets was the incarceration of Imre Thököly by Ahmed Pasha, the beylerbey of Várad in 1685. This action led to the imminent fall of the Ottoman tributary state of Upper (or in the Turkish terminology: Middle) Hungary (*Orta Macar*), established only three years before and ruled by Thököly. Western European prints repeatedly presented with sarcastic commentaries the absurd situation that the existence of this short-lived state ceased essentially due to the action of Ottoman dignitaries, who allegedly should have been interested in its maintenance for the greater glory of the sultan. This paper analyses the interconnectedness of this act with the peace initiatives of Seytan İbrahim Pasha, the commander (*serdar*) of the Ottoman troops in Hungary, who wanted to make a gesture towards the generals of the Holy League's army by removing Thököly from the political scene. Also, it highlights an aspect unnoticed in earlier literature: the secret involvement of Transylvanian diplomacy in the project, motivated by Prince Mihály Apafi I's competition with the leader of the rival Hungarian principality.

Keywords: Imre Thököly, Transylvania, war of the Holy League, Principality of Upper Hungary, *Orta Macar*, peace negotiations, Ottoman tributaries

A kép közismert: az oszmán méltóság parancsoló mozdulatára két katona a meglepett tekintetű magyar főúr karját ragadja meg, egy harmadik pedig lábára rak bilincset. Thököly Imre süvege a földön hever, jogarát, kardját elveszítette. A háttérben Várad várának képe helyezi el a történéseket a valós térben, míg az üdvtörténeti keretet a kép felső részén látható kiegészítő elemek adják. Egy felhőkből kinyúló kéz egy sas fejére helyezi a magyar Szent Koronát, biztosítva a Habsburg-dinasztiát arról, hogy uralkodásuk isteni jóváhagyást élvez, míg egy másik a *mene tekel ufarszin* szavakat festi az égre. Az arámi nyelvű szöveg, „megmérettettél és könnyűnek találtattál”, nemcsak Baltazár babiloni király lakomájának bibliai elbeszélését, az elbizakodott uralkodó szükségszerű bukása történetének őstípusát idézi meg, de egyben játék is a nagyra tört és onnan a mélybe hul-

Kármán Gábor, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, TTI, Kora újkorai témacsoport. A tanulmány a 124178. számú NKFIH kutatási projekt keretében készült. A kutatás során nyújtott segítségükért Sudár Balázsnak és Szabó András Péternek tartozom köszönettel.

lott magyar gróf nevével. A kép annak a nem kevesebb, mint harminckét különböző röplapnak egyikén látható, amelyek 1685-ben hírül adták a Német-római Birodalom nyilvánosságának Thököly Imre bukását.¹

Nem csodálkozhatunk, hogy a tény, miszerint Thököly Imrét a váradi pasa fogságba ejtette, ilyen megkülönböztetett figyelemben részesült. A kortársak évek óta nagy érdeklődéssel követték a magyar főúr üstökösként magasba ívelő karrierjét, katonai sikereit, majd a szultán támogatásának elnyerését, és nagy hévvel vitatták, vajon a Habsburgok elnyomása ellen, a protestantizmus védelmében joggal lázadó hőst vagy alávaló török-bérencet kell-e benne látni.² Ha nem is mindegyik ábrázolás kívánt képi eszközökkel távolra mutató szimbolikus üzeneteket megfogalmazni, az elfogatás történetét időnként képregényszerűen elmesélő nyomtatványok szövege csaknem minden esetben levonta a morális következtetést arról, hogy az elbizakodottság végül elnyeri méltó büntetését. Az esemény már csak azért is alkalmas volt az isteni igazságszolgáltatás működésének illusztrálására, mert a kortársak számára teljesen érthetetlen lehetett, vajon mi bírhatta rá az oszmán tisztségviselőt arra, hogy uralkodójának vazallusát, a támogatásért hozzá forduló felső-magyarországi fejedelmet láncra veresse. A részletek ismerete nélkül Ahmed pasa akciója tényleg nélkülöz minden logikát: első pillantásra is könnyű belátni, hogy az 1683 óta, a magyarországi területei megtartásáért hatalmas erőfeszítéseket tevő oszmán hatalom számára Thököly kiiktatása komoly hátrányokkal járt. Noha a felső-magyarországi fejedelem ellenőrzése alatt álló terület egyre csökkent és katonai helyzete egyre nehezebben volt tartható, Thököly csapatai még mindig viszonylag nagy erőket voltak képesek lekötni a hódoltság felszámolására előrenyomuló, a Habsburgok által vezetett nemzetközi koalíció seregeiből. Előre láthatónak kellett volna lennie annak, ami bekövetkezett: Thököly elfogatása után fejedelemsége napokon belül kártyavárként omlott össze, az uralma alatt álló erősségek egymás után adták meg magukat (az egyetlen Munkács kivételével, amelyet a fejedelem felesége, Zrínyi Ilona még évekig képes volt tartani), csapatainak túlnyomó része pedig, csalódva az oszmán szövetségben, elfogadta a felajánlott amnesztiát és csatlakozott I. Lipót hadaihoz.³

Ebben a tanulmányban azt járom körbe, mik lehettek a kortárs média számára kizárólag az isteni akarat beteljesülésének szükségessége által motivált cselekedet prózaibb kiváltó okai. Ebben jelentős segítségemre van, hogy noha Thököly Imre rövid életű államának levéltára csak töredékesen maradt fenn, a szomszédos Erdélyi Fejedelemség kül-

1 G. Etényi Nóra: Diplomatak és nyomtatványok a regensburgi birodalmi gyűlésen 1685-ben. In: *Művészet és mesterség. Tiszteltgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I-II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp., 2016. II. 382–389. A kép legújabb kiadására lásd Szalai Béla – Szántai Lajos: *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken, 1515–1800: A történelmi Magyarország*. Bp., 2006. 60. tábla.

2 Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A *Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976.; G. Etényi Nóra: Fordulópontok Thököly Imre korabeli nemzetközi megítélésében. In: *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie/Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter. Prešov, 2009. 233–253.; G. Etényi Nóra: Thököly Imre és az európai politika szerencsekereke. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp., 2012. 597–606.

3 A fejedelemség összeomlásának legrészletesebb összefoglalása: Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705*. I–II. Bp., 1889. II. 149–152.

„Ezt kapja viszonzásképpen, aki magától jut magasra.” 1685-ös röplap Thököly elfogásáról.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. M 348.

politikai működésének dokumentációja ebből a korszakból igen gazdag. A felső-magyarországi fejedelem minden lépését árgus szemmel figyelő erdélyi tanácsos, Teleki Mihály levéltára számos ismeretlen részlettel szolgál Thököly Imre és a magyarországi oszmán elit viszonyának megértéséhez és az abban bekövetkező változások követéséhez. Ráadásul az újonnan a vizsgálatba bevont iratok egy, a korábbi értelmezésekben elő nem kerülő tényezőre, az erdélyi politika jelentős szerepére is rávilágítottak.

Egy kérészéletű oszmán adófizető állam: a Felső-magyarországi Fejedelemség

A Felső-magyarországi Fejedelemség (török nevén Közép-Magyarország, *Orta Macar*) kezdetei 1672-re nyúlnak vissza. A Habsburg államhatalom egy főúri összeesküvés kudarca nyomán látta meg a lehetőséget arra, hogy megtörje a hagyományosan nagy ellenállási potenciállal rendelkező magyar rendek hatalmát, egyben az adórendszer átalakításával sokszorosára növelje innen származó jövedelmeit. Mindazonáltal a döntéshozók komoly aránytévésztről tettek tanúságot, amikor az amúgy is súlyos új terhek kirovását összekapcsolták az erőszakos rekatolizáció erőltetésével, illetve a védelmi rendszer átalakítá-

sával, konkrétan a korábban a végvárak helyőrségét adó magyar katonák nagy létszámú elbocsátásával. A Habsburgokkal szemben hagyományosan ellenpólusként funkcionáló (bár az 1660-as években erősen megroggyant presztízsű) Erdélyi Fejedelemség határvidékén gyülekező úgynevezett bujdosók ez utóbbi révén jutottak jelentős katonai erőhöz. Noha 1672 késő nyarán megkezdődött katonai akcióik csak viszonylag rövid távú sikerekhez vezettek, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom hármashatárán a következő években egy csaknem 10 000 fős, hadviselt katonákból álló és egyre türelmetlenebb kontingens várta azt a vezetőt, akiben mind a tehetség, mind az elszántság megvan arra, hogy kihasználja a bennük rejtőző hadi potenciált.⁴

Ez a vezető 1678-ban érkezett a hadszíntérre, a mindössze huszonegy éves Thököly Imre gróf személyében. A felső-magyarországi arisztokratának szintén a Habsburg megtorlás elől kellett elmenekülnie: az évtized elején Erdélyben húzta meg magát, ahol birtokai is voltak és ahol a következő néhány évben férfitár érhetett I. Apafi Mihály fejedelem udvarában. Első igazi megmérettetése ragyogó sikert hozott. A bujdosók ekkori vezetőjével, a politikai és diplomáciai erényeket bőven, ám katonai tehetséget legkevésbé sem csillogtató erdélyi főúrral, Teleki Mihállyal ellentétben, aki igen korán feladta a katonai cselekményeket. Thököly csapatainak gyors mozgásával látványos eredményeket ért el és olyan messze jutott nyugatra, mint a bujdosók korábbi nekibuzdulásai közül egyetlenegy sem. Noha az ekkor megszállt alsó-magyarországi bányavárosok feletti ellenőrzést a bujdosók hamar elveszítették, a fiatalember renoméja körükben egyre nőtt, és 1680-ban, szoboszlói gyűlésükön generálisukká is választották.⁵

A bujdosók Habsburg-ellenes küzdelmeiben kézenfekvő szövetségest jelenthetett volna az oszmán hatalom, és már 1672-ből van adatunk arra, hogy a váradi pasa egy kisebb kontingenssel támogatta is katonai akcióikat.⁶ Ennek ellenére a Fényes Porta elzárkózott az egymást követő magyarországi bujdosó követségek fogadása elől, figyelmét előbb a lengyel–litván állammal, majd a Moszkvával folytatott háborúskodás kötötte le. Thököly, úgy tűnik, első körben nem a szultántól várta a segítséget. Noha az 1679 januárjában megkötött nijmegeni béke miatt a mindössze egy évvel korábban elnyert francia anyagi és katonai támogatásról gyorsan le kellett mondania, a kortársak csak 1681-ben láthatták az első jelét annak, hogy az oszmán kapcsolat meghatározó szerepet fog játszani a fiatal főúr politikájában. Ebben az évben ugyanis Thököly elutasította a soproni magyar országgyűlésen I. Lipót által kínált kompromisszumot, és a következő év legelején követői ahdnámét kérték a Fényes Portán.⁷

⁴ Benczédi László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Bp., 1980. 41–83.; Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. I–XXIV. Bp., 1928–1942. XVI. (A Rákóczyak, Zrinyiek és Thököly Imre első küzdelmeinek kora [1630–1682]) 387–422.

⁵ Angyal: *Késmárki Thököly Imre*, I. passim; Benczédi: *Rendiség*, 84–95.

⁶ Baló László levele Apafi Mihálynak. Radnót, 1672. szeptember 19., október 20. *Török-magyarokori államokmánytár*. I–VII. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Bp., 1868–1872. (= TMÁO) 147–151. Hűszejn aga, a váradi csapatok parancsnoka felhasználta az alkalmat arra, hogy adót szedjen azokról a magyarországi területekről, amelyek felett a fennhatóságot a váradi vilajet magának követelte.

⁷ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály. (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Bp., 1972. 266–267.; Benczédi László: Thököly Imre a francia és a török szövetség között (1677–1680). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Szerk.

1682 áprilisának végén a fiatal magyar főúr már személyesen tárgyalt Budán Uzun Ibrahim pasával, aki nemcsak Buda beglerbégeje volt, de az arra az évre a magyarországi frontra kinevezett főparancsnok (szerdár) is. Fülel közös elfoglalása után, 1682 szeptemberében kapta meg a pasától a szultáni ahdnámét, amely Közép-Magyarország királyának („kral”) nevezte ki.⁸ A dokumentum elég egyértelműen egy magyar beadvány alapján készült, ugyanis olyan kérdéseket is tárgyalt, mint a protestáns vallásszabadság védelme, illetve a jezsuiták eltávolítása a régióból, ráadásul a török szöveg egyes terminusai is a magyar nyelvből származnak – ám sok tekintetben a szultáni kinevezőlevelek tradícióit követte. 40 000 tallér évenkénti beküldését írta elő az új adófizető államnak (ez mindössze fele volt annak, amit Erdélytől vártak el) és Thököly halála után szabad királyválasztási jogot biztosított az ország lakosainak.⁹

Thökölynek viszonylag gyorsan sikerült alattvalóival elfogadtatnia uralkodói tekintélyét. Az új, felső-magyarországi állam szervezete hatékony utakat talált saját fenntartásának biztosítására, a fejedelem körül pedig (hiszen saját rendjei így nevezték és nem királynak) megkezdődött az őt támogató hatalmi elit kialakulása.¹⁰ Kara Musztafa pasa nagyvezír Bécs elleni hadjárata a következő évben még többel kecsegtetett: az oszmán invázió előrehaladtával egyre több terület hódolt be Thököly előtt. A császárváros felmentésére érkező csapatok kahlenbergi győzelme azonban szétzúzta a fejedelem reményeit. Noha Bécs alatt nem volt jelen, hanem magyarországi háttérfeladatokat látott el, a keresztény csapatok ellentámadásával az uralma alatt álló terület rohamosan morzsolódni kezdett. 1684-ben a frissen megalakult Szent Liga egyik legfontosabb stratégiai célja – Buda (ekkor még sikertelen) ostromán, illetve egy szlavóniai front megnyitásán kívül – Thököly Imre államának felszámolása volt. A kezdeti kísérletek a kompromisszumos kiegyezésre gyorsan kudarcot vallottak, és a fejedelem kétségbeesve figyelhetette, hogyan esnek el egymás után erődtímenyei – 1685 szeptemberében a székhelyétől, Kassától mindössze 30 kilométerre található Eperjes is.¹¹

Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1988. 171–180.; Benczédi: *Rendiség*, 95–115.; Kalmár János: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei 1678–1679. Adalékok a felkelés török orientációjának indítékaihoz. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László. Bp., 1983. 155–162.; R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 377–391.; Éva Bóka: La politique étrangère de Imre Thököly (1678–1685). *Südost-Forschungen* 48 (1989) 58–66.

⁸ Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 23) 24–33. Az ahdnáme körüli forráskritikai kérdéseket tisztázta Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 106 (2003) 652–663. Az ahdnáme szövegét francia fordítással kiadta Zdenka Veselá-Přenosilová: Quelques chartes turques concernant la correspondance de la Porte Sublime avec Imre Thököly. *Archiv Orientální* 29 (1961) 553–556., 566–568. Hiteles isztambuli kéziratból, magyar fordítással Papp Sándor: Thököly Imrénének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevelé. In: Seres István: *Thököly Imre és Törökország/Imre Thököly ve Türkiye*. Bp., 2006. 278–289.

⁹ Széles körű összehasonlításban lásd Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Osmán Birodalomban. *Keletkutatás* (2011) tavasz. 25–72.

¹⁰ Benczédi: *Rendiség*, 115–128.

¹¹ Varga: *Válaszúton*, 75–238.; Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme, XVII.* (Magyarország felszabadítása a török uralom alól) 90–96., 143–153.

Ebben a helyzetben látogatta meg Thököly Imre személyesen Váradon a tartományt igazgató Ahmed pasát, aki ahelyett, hogy segítséget adott volna neki, fogságba ejtette. A biztos anyagi háttér és ellátás nélkül a határvidéken tengődő, tízezerre rúgó létszámú bujdosó (illetve ekkoriban már kurucnak hívott) had a megelőző tíz esztendőben számos konfliktusba keveredett a terület oszmán méltóságviselőivel, és erre a Bécs sikertelen ostroma után kialakult válság során is volt példa. Míg a korábbiakban a panaszos levélváltások főleg egyes kuruc vitézek vagy oszmán katonák kihágásait hánytorgatták fel, 1685 februárjában már arra is látunk példát, hogy hódoltsági csapatok, kihasználva a felső-magyarországiak szorult helyzetét, az új adófizető állam területén található falvakat igyekeztek hódoltatni.¹² Éppen ugyanebből az időszakból van azonban arra is adatunk, hogy a hódoltság két szomszédos beglerbége, az egri és a váradi pasa tárgyalta Thököly követével – ahogy az év későbbi részéből is ismerjük Mehmed váradi és Ali egri pasa reakcióit a fejedelem segélykérésére. Az oszmán tisztségviselők válaszai kitérőek voltak, ám ennek okát abban kereshetjük, hogy nem hozhattak önálló katonai döntéseket, hanem a magyarországi frontra kinevezett szerdár parancsát kellett követniük.¹³ Thököly gyanútlanlansága 1685 októberében annál inkább érthető, mivel arra is volt már korábbi példa, hogy egy szomszédos beglerbéggel annak területén személyes találkozót szerveztek meg: 1684-ben az egri pasát rezidenciájától nem messze kereste fel a felső-magyarországi fejedelem.¹⁴

A Váradhoz legközelebb eső erdélyi erődítmény, Somlyó kapitánya 1685. október 6-án adta hírül fejedelmének, Apafi Mihálynak, hogy Thököly embere a pasánál járt és azt kérte, hadd szállásolhassa el csapatait oszmán területen.¹⁵ Ugyancsak ő írta meg csaknem két héttel később az erdélyi elitnek Thököly Imre elfogásának részleteit: október 15-én Ahmed pasa ebédre hívta a fejedelmet, aztán janicsárjaival a várba kísértette – eközben, mivel „bágyadozott, az vár hídján döfölték is” –, és még aznap éjjel vasra verve hatodmagával útnak indította dél felé. A beszámolót Olasz Ferenc várkapitány egy fohással zárja, amely szerint beteljesednek a próféciák – híven érzékeltetve, mennyire váratlanok és megmagyarázhatatlanok voltak számára az események.¹⁶ Hasonló felháborodás és tanácsatlanság látszik abból a levélből, amelyet Petróczy István kuruc főtiszt és társai küldtek Ahmed pasának, amikor egy nappal fejedelmük elfogása után Berettyóújfalu környékén

¹² Jancsó János levele Thököly Imrének. Tállya, 1685. február 11. TMÁO VI. 516. A korábbiakra lásd pl. Ali egri pasa levele Thököly Imrének. Eger, 1680. december 17. In: *A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából*. Szerk. Deák Farkas. Bp., 1883. 282.

¹³ Olasz Ferenc levele Apafi Mihálynak. Somlyó, 1685. február 14. TMÁO VI. 518.; Mehmed váradi pasa levele Thököly Imrének. Várad, 1685. április 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára G 2 Thököly Imre levéltára 3. d. fasc. 1685. ápr. p. 42.; Pestesi János levele Thököly Imrének. Sárospatak, 1685. július 11. Uo. 3. d. fasc. 1685. júl. p. 6. A fejedelem 1685. január 22-én azt is nyílt parancsba adta katonáinak, hogy családjaikat a császári csapatok támadása elől vagy a várakba, vagy az oszmán uralom alatt álló Bihar vármegyébe vigyék be. *Thököly iratok a megyei levéltárban*. Szerk. Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 1978. 19.

¹⁴ Olasz Ferenc levele Apafi Mihálynak. Somlyó, 1684. június 16. TMÁO VI. 454.

¹⁵ Olasz Ferenc levele Apafi Mihálynak. Somlyó, 1685. október 6. In: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*. I–XX. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1876–1897. (= EOE) XVIII. 364.

¹⁶ Olasz Ferenc levelei Apafi Mihálynak, illetve Inczédi Mihálynak. Somlyó, 1685. október 18. Uo. 365., illetve TMÁO VII. 103.

újra összegyűltek. A beglerbég szemére vetették, hogy a Thökölynek adott ahdnáméval ellentétesen cselekedett és még csak esélyt sem adott arra, hogy fejedelmük tisztázza magát az esetleges vádak alól. Noha a hűséget nem mondják fel végleg, előre vetítik a következő napok-hetek fejleményeit azzal, hogy felvetik a kérdést: ki fog ezek után hinni az oszmánoktól jövő ígéreteknek?¹⁷

Thököly a béke ára?

Egy magyarországi oszmán krónika, amelyet Temesvári Ali pecsétőr írt az idősebb Dzsáfer pasa tetteiről, számos színes részlettel egészíti ki a somlyói kapitány meglehetősen szűkszavú elbeszélését a felső-magyarországi fejedelem elfogásáról. Elbeszéli, hogy a beglerbég hogyan csalta lépre Thökölyt azzal, hogy először csak a Váradtól 40 kilométerre fekvő Pocsajra invitálta, majd betegséget színelve helyezte át találkozájuk helyszínét a vilajet székhelyére. Nemcsak a pasa leveleit idézi hosszasan, de Thököly gondolatait is közvetíti – ahogy arról is olvashatunk nála, hogyan készítették elő a fejedelem négyszáz fős kíséretének elszállásolását a városi házakban, hogy aztán lefegyverezzék és kifosszák mindannyiukat.¹⁸ Ali krónikája abban is felülmúlja az eddig ismertetett, keresztény oldalról származó beszámolókat, hogy az eset hátterét is megvilágítja. Eszerint az események fő mozgatója az 1685-ben, a magyarországi hadszíntérre érkező szerdár, Sejtán Ibrahim pasa volt, aki még a nyáron béketárgyalásokat kezdeményezett Antonio Caraffával. A császári hadvezér az ajánlatot hozó csausnak azt mondta, a háborúskodás befejezése egyetlen esetben képzelhető el, ha az oszmánok átadják neki Thökölyt, akkor viszont a Habsburgok nagy engedményekre, a még 1683-ban elfoglalt Esztergom visszaadására is hajlandók lennének. A szerdár elhitte Caraffa ígérését, ezért parancsolta meg a váradi pasának a felső-magyarországi fejedelem fogságba ejtését – a császári generális azonban nem tartotta meg a szavát, hanem örülvén a könnyű sikernek, további hódításokba kezdett.¹⁹

A magyarázat tetszetős, azonban Temesvári Ali krónikájával általában nem kevés probléma akad. Noha a szerző közelről ismerte a magyarországi hódoltságot, krónikája ezen részének hitelessége több sebből vérzik. Várad beglerbégjét például Mehmed pasa néven emlegeti, ami nem egészen téves, hiszen a tisztség viselőjét ekkoriban valóban így

¹⁷ Petróczy István és társai levele Ahmed pasának. Berettyóújfalu, 1685. október 16. MNL OL Családi levéltárak P 1238 Teleki család levéltára. Teleki Mihály gyűjtemény 16. d. Petróczyról a Thököly elfogását hirdető röplapok egy része azt állítja, hogy a váradi pasa ráruházta a fejedelmi címet, amelyet ő színlelésből el is fogadott – erre a levélben nincs utalás. Lásd Szalai-Szántai: *Magyar várak*, 58., 60. tábla.; Bagi Zoltán Péter: Thököly Imre 1685. évi elfogatásának bemutatása a Mercurii Relationban, a Historischer Kernben és a Theatrum Europaeumban. In: *A Kassai aranykincs/Košický zlatý poklad. 1935–2015. Nemzetközi konferencia a Kassai Aranykincs megtalálásának 80. évfordulója alkalmából 2015. szeptember 16–18./Medzinárodná konferencia z príležitosti 80. výročia nájdenia Košického zlatého pokladu 16.–18. septembra 2015.* Szerk. Ildikó Palenčárová-Csáji. Košice, 2018. 122.

¹⁸ *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen and Ca'fer Pascha den Älteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alí.* Hrsg. von Richard F. Kreutel. Graz, 1981. 217–219.

¹⁹ Uo. 216–218., 220–221.

hívták, neki azonban a nyár közepén csatlakoznia kellett a szerdár seregeihez, így Thökölyt nem ő, hanem Ahmed pasa, a temesvári beglerbég ejtette fogságba, akit Sejtán Ibrahim pasa a helyettesítésére rendelt ki.²⁰ Temesvári Ali azt is állítja, hogy Caraffa még ugyanebben az évben elfoglalta Erdélyt (valójában csak a határáig jutott és a Partiumban kért téli szállást katonái egy részének). A Thököly visszatérését ismertető, közvetlenül ez után következő részben leírása már teljes káoszba fullad, Batthyány- és Esterházy-csapatokat vizionálva Erdélybe mint a bukott fejedelem ambíciói valóra váltásának meggátolóit.²¹ Mindenesetre a Caraffa és Sejtán Ibrahim pasa közötti egyeztetésekről és Thököly ebben játszott szerepéről keresztény források is tudnak – éppen csak a főszereplők morális megítélésének előjele tér el, a császári generális álnoksága helyett az oszmán hadvezér ostobaságára és pénzéhségére helyezik a hangsúlyt.²²

A magyar szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy az oszmánok békekezdeményezéseinek köze lehet Thököly elfogásához, ám annak részletes kifejtése és forrásokkal való megtámogatása általában elmaradt – a fejedelem klasszikus életrajzának írója, Angyal Dávid éppenséggel pontosan a Caraffához kötött verziót nyilvánította hiteltelenné.²³ Először lássuk tehát, mit tudunk az 1685-ös oszmán béketapogatózásokról! A Bécs sikeres felmentését követően, még az 1683-as évben az ellentámadásba lendülő keresztény sereg érzékeny veszteséget okozott az oszmánoknak Esztergom elfoglalásával, hiszen így megnyílt az út a Duna mentén Buda felé. Noha a magyarországi hódoltság központját a következő évben három és fél hónapi ostrommal sem sikerült bevenni, az Oszmán Birodalom politikai elitjének számos szereplője érezte úgy, hogy jobb lenne nem kockáztatni, vajon a következő évi hadjáratban, az időközben megalakult Szent Liga serege nem ér-e el jelentősebb eredményt.²⁴ A budai beglerbég, Abdi Abdurrahman pasa az év elején többször is próbált Bécsben tapogatózni, februárban egy Wardon nevű örményen keresztül, majd márciusban csausa révén szondázta az Udvari Haditanács és a császár hajlandóságát a béketárgyalások megkezdésére.²⁵ A pasa később, 1685 decemberében újra megpróbálko-

²⁰ Sejtán Ibrahim pasa levele Apafi Mihálynak. 1685 szeptemberének végén. TMÁO VII. 96. Mehmed pasa hadba indulásáról lásd Olasz Ferenc levele Apafi Mihálynak. Somlyó, 1685. július 26. MNL OL 1526 utáni gyűjtemény R 298 Erdélyi iratok 2. d. 2. t. fasc. 1684–1690 fol. 60^r.

²¹ *Der Löwe von Temeschwar*, 220–221. Caraffa 1685-ös előrenyomulásáról lásd F. Molnár Mónika: *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*. Bp., 2016. 46–47., illetve a generális levelei erdélyi vármegyéknek. Szatmár, 1685. december 17. EOE XVIII. 422–424.

²² Brenner Domokos: *A magyar fordulatok története*. Ford. és szerk. Köpeczi Béla. Bp., 2003. 154–156.

²³ Angyal: *Késmárki Thököly Imre*, II. 145. 1. j.; Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában*. Bp., 1986. 90.; Szakály Ferenc: *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718*. Bp., 1986. 44–45. Czigány István jelezte is a téma kidolgozásának szükségességét. Lásd *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. Bp., 2004. 154.

²⁴ A császári udvarnak folyamatosan jelentő, meglepően jól informált kém hírei szerint 1685 augusztusában a szultán minden „minisztere”, ahogy a nép is meg volt győződve, hogy békét kell kötni, mert ha Buda elveszne, a végvidék összeomlik. Lásd a Konstantinápolyban kelt, 1685. augusztus 8-i jelentést. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (= EFK) Ms II. 303. fol. 54^r. A konstantinápolyi informátorokról lásd Kerekes Dóra: *Kémek Konstantinápolyban. A Habsburg információszerzés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699)*. *Századok* 141 (2007) 1217–1257.

²⁵ Válasz Wardon megkeresésére. 1685. február 22. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 153. Fasc. 74/d. 1685 fol. 5r.; Inczédy Mihály levele Teleki

zott ugyanezzel, ám Badeni Hermanntól, az Udvari Haditanács elnökétől ugyanazt a választ kapta, mint korábban: a háborúskodásról kizárólag az agressziót elkövető oszmán fél tehet, a császár nem dönthet lengyel és velencei szövetségesei nélkül, ám ehhez szükséges lenne, hogy a szultáni udvarból hivatalos megkeresés érkezzon.²⁶

A budai pasa azonban csak akkor számított a magyarországi hódoltság vezetőjének és a Habsburg Birodalom felé történő kapcsolattartásért (és így a béketapogatózásokért) felelős személynek, ha nem volt a szultán által erre a területre kinevezett szerdár. 1685 tavaszán Sejtán Ibrahim pasát érte ez a megtiszteltetés. Az idős, kelet-anatóliai származású hadfi számos korábbi szolgálata mellett azzal nyerte el ezt a lehetőséget, hogy 1684-ben átvette Buda irányítását az ostrom közben elesett beglerbéggtől, Kara Mehmed pasától. A hódoltság székhelyének sikeres védelme olyan népszerűséget szerzett neki, hogy korábbi (Sátán jelentésű) melléknevét *Melek*re (vagyis Angyalra) cserélték. Annak ellenére kapta meg a bizalmat, hogy a nagyvezír, Kara Ibrahim pasa egyáltalán nem szimpatizált vele.²⁷

Sejtán Ibrahim pasa mellől azonban 1685-ben elpártolt a hadiszerecsen: augusztusban megpróbálkozott azzal, hogy Esztergom megtámadásával az ostromlott Érsekújvár mellől elvonja a csapatokat, de Tát mellett súlyos vereséget szenvedett. Ráadásul az oszmánokat egy másik hadszíntéren is érzékeny veszteség érte: a nevezetes eszéki hidat is sikerült a keresztény csapatoknak felgyújtaniuk.²⁸ Így nem csoda, ha szeptember elején a szerdár is úgy vélte, eljött az ideje a béketárgyalásoknak. Ennek érdekében Lotaringiai Károlyhoz küldte emberét, Ahmed Cselebit, ám a Szent Liga csapatainak fővezérértől nem kapott pozitív választ. Mindenesetre egy magyar arisztokrata úgy tudta: a herceg finoman megemlítette a csasznak azt is, hogy ha a szerdár Thökölyt a hozzá tartozókkal együtt „fegyverével elveszíti, nem bánja”.²⁹

Mindkét oldalról származó, kortárs források tudnak tehát róla, hogy a Szent Liga csapatainak vezetői (Antonio Caraffa vagy Lotaringiai Károly) elejtettek olyan megjegyzéseket, amely szerint jó néven vennék Thököly kikapcsolását a hatalmi játszmából. Ennek révén indokoltnak tarthatjuk azt, hogy a felső-magyarországi fejedelem elfogásának hátterében Sejtán Ibrahim pasa békekötési kísérletét lássuk. Létezik azonban egy olyan, vi-

Mihálynak. Bécs, 1685. március 11. In: Szilágyi Sándor: Oklevelek Teleki Mihály és a bujdosók diplomáciai alkudozásainak történetéhez (1675–1685). *Történelmi Tár* [13] (1890) 697.

²⁶ Abdi Abdurrahman pasa levele Badeni Hermann-nak. H. n. [Buda], 1685. november 30. Az erre adott válasz: Bécs, 1685. december 14. HHStA Türkei I. Kt. 153. Fasc. 74/d. 1685 fol. 31–33.

²⁷ Silahdar Fındıklı Mehmed Aga: *Silahdar tarihi*. I–II. Istanbul, 1928. II. 183–185., 215–217. További életrajzi adataira lásd az oszmán elit helyenként megbízhatatlan életrajzi lexikonját: Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî*. I–VI. Ed. Nuri Akbayar. Istanbul, 1996. III. 784. A kinevezéséről szóló értesítés, amelyet Belgrádból küldött Erdélybe, 1685. május 29-én érkezett meg Apafi Mihály kezéhez. MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárak F 126 Gubernium Transylvanicum levéltára. Cista diplomatica. Történelmiekt 2. cs. nr. 64. Datálatlan magyar fordítása: MNL OL Családi levéltárak P 659 Teleki család levéltára. Missiles nr. 295dd/1.

²⁸ Szakály: *Hungaria eliberata*, 42–44.; Varga: *A fogyó félhold árnyékában*, 82–84.; Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, XVII. 117–168.; Négyesi Lajos: Az 1685. évi táti csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 1061–1082.

²⁹ Zichy István levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1685. szeptember 8. Idézi Benczédi: *Rendiség*, 179. 125. j. Sejtán Ibrahim pasa levelét Lotaringiai Károlyhoz német fordításban lásd Christoph Boethius: *Des Ruhmbeloberten und Triumph-leuchtenden Kriegs-Helms dero Röm. Kaiserl. Majestät, und Dero Hohen Bunds-Verwandten, Wider den Mahometischen Tullband*. II. Nürnberg, 1686. 167.

szonylag épen fennmaradt, de a szakirodalom által idáig egyáltalán nem hasznosított forráscsoport is, amely a budai pasa, illetve a szerdár követei mellett a béketapogatózásoknak egy harmadik csatornáját dokumentálja. Ez a diplomáciai szál ráadásul fontos szerepet játszott az 1685. október 15-i váradi eseményekben. A Teleki-levéltárban fennmaradt iratok szerint az erdélyi külpolitikai irányítás is megtett mindent, hogy bekapcsolódjon a békekötés folyamatába.

I. Apafi Mihály, aki nem sok előnyt remélhetett abból, hogy kényszerből csatlakoznia kellett Kara Musztafa 1683-as hadjáratához, még Bécs ostroma előtt felajánlotta közvetítését I. Lipótnak az oszmán birodalommal megbomlott béke helyreállításához. 1684-ben már a Fényes Portát is értesítette a német-római császár elutasító válaszáról.³⁰ 1685 tavaszán aztán újra jelentette a nagyvezírnek, hogy békeközvetítés végett felküldte embert a bécsi udvarba. Kara Ibrahim pasa nagyvezír válasza nem tükrözött nagy elragadtatottságot: az oszmán méltóság kifejtette, hogy a szultán seregei elég erősek, hogy „az Istennek Felséges igéjéért” megharcoljanak, és érzékeltette, hogy ha a keresztények békét akarnak, „Hatalmas Császárnak ajtaja a reménylőknek és könyörgőknek nyitva van”.³¹

Augusztus végén aztán megváltozott a helyzet. A portai főtolmács, a görög Alexandrosz Mavrokordatosz, aki az oszmán udvar elsődleges kapcsolattartója volt Erdély irányában, jelezte a fejedelemnek, hogy várják az információt, mit végzett korábban említett, Bécsbe küldött embere a béke ügyében. Még mielőtt ez a levél megérkezett volna Erdélybe, visszaérkezett Apafihoz a szerdárhoz küldött embere is, aki közvetítette Sejtán Ibrahim pasa üzenetét: a fejedelem sürgősen küldjön követet a császári udvarba és segítse elő a béketárgyalások megindítását.³² Az erdélyi politikai vezetés egy pillanatra zavarba jött. Valóban jártak ugyanis követeik Bécsbe, de azok feladata nem a békeközvetítés volt, inkább arról tárgyaltak, milyen feltételekkel lenne hajlandó Erdély fejedelme felmondani az oszmán függést és csatlakozni a Szent Liga erőihez. Már 1685 tavaszán a békeközvetítési kísérlet portai bejelentésére is azért volt szükség, mert a szultáni vezetés gyanús híreket kapott Apafi külpolitikai tájékoztatói kísérleteiről.³³ Mindenesetre gyors helyzetelemzés után a fejedelem tapasztalt politikai tanácsadója, Teleki Mihály véleményét fogadta el: a békeközvetítés, amelyet úgy tűnik, most már az oszmán politika fontos szereplői is sürgetnek, több hasznot hajthat, mint amennyi kockázattal jár.³⁴ Így Apafi mind a főtolmács, mind a szerdár irányában készségesnek mutatkozott, és kérte, hogy egyrészt lássák el részletes instrukcióval, mit ajánlhat Bécsben, másrészt küldjenek neki hivatalos felhatalmazást a tárgyalásokhoz. Portai követének (ún. kapitihájának) mindazonáltal

³⁰ Trócsányi: *Teleki Mihály*, 284–285.

³¹ Kara Ibrahim pasa nagyvezír levele Apafi Mihálynak. Drinápoly, d. n. [1685 április–május.] MNL OL P 659 nr. 295dd.

³² Alexandrosz Mavrokordatosz levele I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. augusztus 28. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 90^r.; I. Apafi Mihály levele Teleki Mihálynak. Radnót, 1685. szeptember 4. In: *A bujdosók levéltára*, 217. A Portán nagyon várták az információt, Mavrokordatosz másfél hét múlva is kérdőre vont a erdélyi kapitihát, miért nincs új hír. Lásd Gyárfás Pál levele I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. szeptember 9. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 94^r.

³³ Trócsányi: *Teleki Mihály*, 288, 294–297.

³⁴ Teleki Mihály levele I. Apafi Mihálynak. Gernyeszeg, 1685. szeptember 5. EOE XVIII. 359–360.

mehagyta: ügyeljen rá, hogy semmiképpen ne tűnjön úgy, mintha ő akarná a békekötést, „hanem csak Hatalmas Császáruk s fővezér ónagysága parancsolatjához való készségünket vegyék eszekben”.³⁵

Noha még elküldésével az erdélyiek vártak egy hetet (hátha időközben a császárral folytatott tárgyalásaikkal kapcsolatos fejleményekről újabb hír érkezik), végül csak megszületett az I. Lipótnak szóló, békeközvetítést ajánló levél. A szövegen jól látszik, hogy az erdélyi diplomácia immáron úgy döntött, a béke lenne számukra a leghasznosabb: nemcsak jelezték ugyanis a császárnak, hogy az oszmánok mediátornak kérték fel a fejedelmet, de egyben megpróbálták rá is ijesztetni.

„A Portának, Felséges Uram, minden bizonynal divánban végezett intentuma ez (kiben Felségednek semmi kétsége ne legyen), hogy ha az békesség Felséged és az Porta között véghez nem megyen, tengeren innét lévő mind erősségit mind praesidiummal és éléssel s munitióval megrakja s minden tatár erejét az chámval, ezen kívül az asiai és affricai minden hadait, mind az kik fegyverrel szolgálni szoktak, mind az kik taxákkal szolgáltak, azokat adófizetésektől immunitálván, azokat is felvigye, az európai hadaival együtt conjungálván és egyenesen az Imperiumra felmenjen, erősséget ne szálljon, csak égessen és raboljon és valameddig mehet, csak elmenjen.”³⁶

A totális és csak pusztítást célzó háborúval kapcsolatos, meglehetősen valószínűtlenül hangzó hírt a levél azzal próbálta hitelesíteni, hogy Apafi végül kérte a császárt, gondoskodjon róla, nehogy a Porta megtudja, hogy ő szivárogtatta ki a szörnyű terveket.

A Haditanács szemmel láthatólag nem szeppent meg, mert az I. Lipót nevében küldött válasz ugyanazt tartalmazta, mint az összes többi tapogatózásra adott reakció: addig nincs miről tárgyalni, amíg részletes békejavaslatot nem tárnak elé.³⁷ A levél november végén kelt és december végéig még nem érkezett meg Erdélybe.³⁸ A köztes időszakban mindazonáltal az erdélyi diplomácia serényen szervezkedett, hogy tényleg megindulhasanak a tárgyalások. Sejtán Ibrahim pasát informálták, hogy a Szent Liga konkrét javaslatot vár, a szerdár ezt meg is küldte nekik: Esztergom, Berzence és a frissen elfoglalt Szolnok visszaadását kérte az ellenféltől, később hozzácsapta az időközben szintén elesett

³⁵ I. Apafi Mihály levele Gyárfás Pálnak. Görgény, 1685. szeptember 17. Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Sibiu (= ANR DJS) Colecția Benigni nr. 40. fol. 34. Lásd még a fejedelem leveleit Alexandrosz Mavrokordatosznak, illetve Sejtán Ibrahim pasának (azonos dátummal). MNL OL P 659 nr. 29500., nr. 2955s/2.

³⁶ I. Apafi Mihály levele I. Lipótnak. [H. n.,] 1685. szeptember 24. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 110. Az elküldésről lásd Teleki Mihály levelét a fejedelemnek. Gernyeszeg, 1685. szeptember 22. Uo. fol. 108.

³⁷ I. Lipót levele I. Apafi Mihálynak. Bécs, 1685. november 23. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 156.

³⁸ Kapitihájának írott levelében a fejedelem említi, hogy a szeptemberben Bécsbe küldött követ még nem tért vissza. Lásd I. Apafi Mihály levele Gyárfás Pálnak. Nagyszeben, 1685. december 27. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 183^v. Ezúttal ez feltehetőleg nem csak az időhúzás érdekében terjesztett téves információ. Egy ellenpéldára lásd Teleki Mihály levele a fejedelemnek. Gernyeszeg, 1685. szeptember 22. MNL OL P 1238 17. d. fasc. 1685/85. fol. 108.

Szarvast.³⁹ Sejtán Ibrahim pasa helyzetmegítélésére jellemző, hogy a Buda, illetve Kanizsa védelmében kulcsfontosságú várak, illetve a mélyen a hódoltság területén belül elhelyezkedő erődítmények visszakövetelése mellett úgy vélte, az oszmán hatalom a békéért cserébe nyugodtan lemondhat Érsekújvárról. Hivatkozva a szultántól kapott autoritására a szerdár megküldte Apafinak a béketárgyalások folytatására szóló felhatalmazást is.⁴⁰

A Fényes Porta azonban, úgy tűnik, kevésbé volt meggyőződve arról, hogy a békesség létrehozása mindenek fölött álló érdeke lenne. Noha Mavrokordatosz többször is biztosította a fejedelmet, hogy dolgozik a neki szóló felhatalmazás és részletes instrukció megszerzésén, 1685 decemberében az erdélyi kapitliha csak arról számolhatott be, hogy számos portai döntéshozó úgy véli, az ellenfélnek kellene kezdeményeznie a tárgyalásokat és benyújtania javaslatát. Noha már keresték a semleges helyszínt (amelyek között Erdély is szóba került), többeknek az volt a véleménye, hogy „még oly extremitásban nem forog az dolog, lévén még harminckét országa Hatalmas Császárnak, hogy minden kívánságokra rá mehessen, napkelettől fogva napnyugotig terjedvén birodalma”.⁴¹

Az erdélyi békeközvetítési kísérletnek aztán az új nagyvezír kinevezése vetett véget. A már hónapok óta betegeskedő és feladatait ellátni képtelen Kara Ibrahim pasa helyett a szultán az igazgatási feladatokat Szári Szülejmán pasára bízta, november végén kajmakámi címmel, majd december 18-án átruházta rá a nagyvezíri hivatalt is.⁴² A birodalom ügyeinek új irányítója, aki az előző években a lengyel fronton szerzett magának megbecsülést, nemcsak az adminisztráció jó részét cserélte le, de Apafinak is megköszönte eddigi szolgálatait, mondván, hogy a császártól jött válasz ismeretében – ami ezek szerint 1686 januárjának végéig mégiscsak eljutott a Portára – nem látja értelmét a tárgyalások erőltetésének.⁴³ Még ha a békeközvetítés nem is hozta meg a remélt hasznot Erdély számára (tudniillik hogy a Portán megnöveli a fejedelem presztízsét az ezzel tett jó szolgálat), jó hivatkozási pontként szolgálhatott például abban az esetben, ha az oszmán tisztségvi-

³⁹ Sejtán Ibrahim pasa levelei I. Apafi Mihálynak. Eszék [1685. november közepe], illetve Belgrád, 1685. december 2. MNL OL P 659 nr. 295nn.; MNL OL Családi levéltárak P 1239 Teleki család levéltára. Apafi Mihály gyűjtemény 6. d. fasc. 1985/7. fol. 1^r.

⁴⁰ Sejtán Ibrahim pasa levele I. Apafi Mihálynak. Belgrád, 1685. december 2. MNL OL P 1239 6. d. fasc. 1985/7. fol. 1^r.

⁴¹ Gyárfás Pál levele I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. december 11. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 44^v. Lásd még Alexandrosz Mavrokordatosz leveleit a fejedelemnek. Drinápoly, 1685. november 26. és december 1. Uo. fol. 25., illetve MNL OL P 1238 16. d.

⁴² Kara Ibrahim pasát aztán 1686 januárjának végén be is börtönzik, majd Rhodoszra száműzik. Szilahdár Mehmed török krónikás visszatekintése 1686 eseményeire. Ford. Fodor Pál. In: *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Szerk. Szakály Ferenc. Bp., 1986. 413–417. Lásd még Gyárfás Pál levelét I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. december 11. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 44^v.

⁴³ Szári Szülejmán pasa nagyvezír levele I. Apafi Mihálynak. Drinápoly. [Érkezett Szeben, 1686. február 28.] MNL OL P 659 nr. 355. fol. 12. A még kajmakám korában kinevezett szerdár a budai beglerbég, Abdi Abdurrahman pasa volt, helyette 1686 januárjában Szarhos Ahmed pasa kapta meg a kinevezést. Szilahdár Mehmed török krónikás, 414.; Gyárfás Pál levelei I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. december 11., illetve 1686. január 17. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 44^v., illetve MNL OL P 1239 7. d. fasc. 1686/12. fol. 1. Később mindazonáltal jelezte, hogy ha Apafi embere Bécsből bármilyen új hírt küldene, arról a fejedelem ne késlekedjék értesíteni. Lásd Gyárfás Pál levelét I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1686. március 3. ANR DJS Colectia Bruckenthal L-1-8-198 fol. 78^r.

selők kérdőre vonták a fejedelmet, miért nem áll ellen az országa határát átlépő – egyelőre kis létszámú – császári csapatoknak.⁴⁴

Az erdélyi diplomácia szerepe Thököly bukásában

Az a tény persze, hogy az erdélyi diplomácia nagy lelkesedéssel próbálta kihasználni a várható Habsburg–oszmán béketárgyalásokat saját céljaira, még távolról sem jelenti, hogy bármilyen szerepet játszottak volna Thököly Imre fogságba ejtésében, hiszen az eddigiekből már kiderült, hogy azt valószínűleg mind Antonio Caraffa, mind Lotaringiai Károly javasolta Sejtán Ibrahim pasának. Éppen ezért lepi meg olvasóját az a dokumentum, ami a szerdártól szeptember elején Erdélybe visszaérkező Daczó György beszámolóját foglalja össze. A követ szerint ugyanis Sejtán Ibrahim pasa kifejtette neki: „mind a Porta, mind ő látja Thökölynek álnok hamisságát, semmi dolgában igazság nincsen.” Példákat is hozott: a felső-magyarországi fejedelem ezek szerint életére esküdött meg, hogy Apafi nemsokára megpróbálja majd elfoglalni Váradot. De – így a szerdár – átlátnak a fondorkodáson és csak arra biztatják a fejedelmet, hogy

„... csak munkálkodja a Fényes Porta javát, több nagy kívánsági között az is meglészen, hogy ha kívánja, Thökölynek a fejét küldjük be Erdélyben, vagy ha kívánja, a Portán ölik meg, akár pedig elevenen küldjük Erdélyben, minthogy az miben mi vagyunk, mindennek ő az oka.”⁴⁵

Daczó még azt is tudatta a fejedelemmel, hogy a szerdár már elfogatta Thököly nála lévő köveit, az erdélyi diplomácia számára tehát világos lehetett, hogy nemsokára radikális fordulat várható. Hogy mit tettek az ügyben, arról nem egyszerű további részleteket megtudni a hivatalos levelezésből: Sejtán Ibrahim pasa a fentieket nem adta írásba, és a kérdést nem érintette az őt képviselő Szülejmán agának a fejedelemhez írott levele sem. A szerdárnak küldött hivatalos válaszában Apafi Mihály is csak a békeközvetítés kérdésére koncentrált, Daczó Györgyöt nem is küldte vissza Sejtán Ibrahimhoz.⁴⁶ Arról sem maradt fenn dokumentum, hogy a levelet vivő oszmán csauossal bármit is üzent volna a fel-

⁴⁴ I. Apafi Mihály instrukciója Vízaknai Nagy Istvánnak. [H. n.,] 1686. január [nap nélkül]. ANR DJS Col. Benigni nr. 41. fol. 99–100. A fejedelemnek már egy hónappal korábban is mentegetőznie kellett, amiért a rá kirótt hadisarcot megfizette. Lásd levelét Gyárfás Pálnak. Nagyszében, 1685. december 19. TMÁO VII. 116–117.

⁴⁵ Inczédi Mihály levele Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1685. szeptember 4. MNL OL P 1238 15. d. Jellemző, hogy a fejedelem nevében azonos dátummal Telekinek küldött összefoglaló Thökölyt meg sem említi, csak a békeközvetítéssel kapcsolatos kérdéseket taglalja: *A bujdosók levéltára*, 217.

⁴⁶ Sejtán Ibrahim pasa levelei I. Apafi Mihálynak. Esztergomi mezőn, illetve pesti mezőn [mindkettő átadása 1685. szeptember 2.]. MNL OL P 1239 6. d. fasc. 1685/1. fol. 84., 176. (Utóbbi 19. századi magyar fordításban megjelent: TMÁO VII. 93–94.); Szülejmán aga levele I. Apafi Mihálynak. [H. n., átadása 1685. szeptember 2.] TMÁO VII. 93.; I. Apafi Mihály levele Sejtán Ibrahim pasának. Görgény, 1685. szeptember 17. MNL OL P 659 nr. 295ss/2.

ső-magyarországi fejedelemmel kapcsolatban. A szerdár következő levele – amely hosszasan részletezte Thököly kegyvesztésének okait, informálta a fejedelmet arról, hogy megparancsolta Ahmed pasának a felső-magyarországi fejedelem letartóztatását, és felszólította, hogy ha Lengyelország felé menekülne, fogja el – ugyancsak nem tett utalást előzetes egyeztetésre.⁴⁷

Úgy tűnik, annak a híre, hogy az erdélyi politikai vezetés tudott arról, mi készül Thököly ellen, a későbbiekben sem szivárgott ki. A bukott felső-magyarországi fejedelem Munkács várában ragadt maradék hívei – köztük felesége, Zrínyi Ilona – kétségbeesve kérték Apafi és Teleki közbenjárását, és hálatelt levelekkel köszönték meg, ha rajtuk keresztül információhoz jutottak.⁴⁸ Thököly Imre igen részletes naplói fennmaradtak 1685 novemberétől 1686 februáráig, de nem találunk benne utalást arra, hogy Sejtán Ibrahim pasán kívül bárki mást hibáztatott volna elfogatásáért. Ugyanígy jár el kiszabadulása után az 1686-os év szerdárjának, Szarhos Ahmed pasának írott levelében is, noha ugyanott megemlíttette azt is, hogy sok erdélyi úr hívja az országba, legyen fejedelmük.⁴⁹ Noha Apafi Mihály 1686 januárjában az új nagyvezírt, Szári Szülejmán pasát igen hosszasan informálta Thökölyvel kapcsolatos problémáiról, utalást sem tett arra, hogy bármi köze lett volna annak bukásához.⁵⁰ Erre hivatalos iratban csak fél évvel később került sor, igaz, ez a szöveg is csak annyit tartalmaz, hogy Sejtán Ibrahim pasa „két ízben is tanácsot kérvén mitőlünk, mit cselekedjék véle, megfogassa-é? mi úgy resolvátunk neki: elhisszük, ha megfogatja, az németnek kedves dolgot cselekszik véle”. A dokumentum azonban a magyarországi szerdárhoz küldött követnek adott instrukció, márpedig Szarhos Ahmed pasa azonos volt azzal a temesvári beglerbéggel, aki Várad helytartójaként elfogatta Thökölyt, így már eredetileg is tudhatott az erdélyi közreműködésről – egyáltalán nem biztos tehát, hogy tőle bárki értesült Erdély fejedelmének részességéről Thököly bukásában.⁵¹

⁴⁷ Sejtán Ibrahim pasa levele I. Apafi Mihálynak. [H. n., 1685 szeptember–október fordulóján.] MNL OL F 126 2. cs. nr. 95. 19. századi magyar fordításban TMÁO VII. 96–97.; korabeli magyar fordításban: *A bujdosók levéltára*, 342–343. Ebből kimaradt egy sor, amely a török deák fordításának kéziratából rekonstruálható: MNL OL P 659 nr. 295ff. A levelet a fejedelem október 17-én kapta kézhez. Lásd levelét Teleki Mihálynak. Alvinc, 1685. október 18. *A bujdosók levéltára*, 218.

⁴⁸ Absolon Dániel levele Teleki Mihálynak. Munkács, 1685. október 23. MNL OL P 1238 15. d.; Zrínyi Ilona levelei Teleki Mihálynak és I. Apafi Mihálynak. Munkács, 1685. október 24. Uo. 17. d. illetve MNL OL P 1239 6. d. fasc. 1986/1. fol. 88.; Absolon Dániel, Zrínyi Ilona és Radics András levelei Teleki Mihálynak. Munkács, 1685. november 20., 21.) MNL OL P 1238 15, 17 és 16. d.

⁴⁹ *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai*. II. Szerk. Thaly Kálmán. Bp., 1873. (Magyar Történelmi Emlékek 24) 257–311.; Thököly Imre levele Szarhos Ahmed pasának. Tagadó, 1686. február 18. MNL OL Családi levéltárak P 658 Teleki család levéltára. Új rendezés nr. 1776. fol. 756–760.

⁵⁰ I. Apafi Mihály levele Szári Szülejmán pasa nagyvezírnek. [Nagyszében, 1686. január vége.] MNL OL P 1238 19. d. fasc. I/1685/93. fol. 5–16.

⁵¹ I. Apafi Mihály instrukciója Donáth Jánosnak. Nagyszében, 1685. június 8. TMÁO VII. 180. A címzett azonosítását az alábbi másolat tette lehetővé: ANR DJS Col. Benigni nr. 41. fol. 81–88. A bukott fejedelem 1685. november 8-án kapta meg annak a híret, hogy a temesvári beglerbéget a szultán kapudán pasává nevezte ki. *Késmárki Thököly Imre naplói*, II. 259. Szilahdár Mehmed oszmán krónikája Ahmed pasa háttérét nem ismerteti, csak annyit közöl, hogy kapudán pasaként kapta meg a magyarországi szerdár és (az ehhez ekkoriban automatikusan járó) aleppói beglerbég címét. Szilahdár Mehmed török krónikás, 414.

Egyetlen forrásunk van arra, hogy az erdélyi külpolitika szerepe nem volt ennyire passzív Thököly bukásában, ez pedig már műfajában is párját ritkítja. Nem sűrűn fordul elő, hogy 17. századi oszmán diplomaták saját nevükben írt levelei fennmaradtak és ezek túlnyomó része sem több szűkszavú értesítésnél érkezésük vagy távozásuk technikai részleteiről. Szülejmán aga 1685 decemberében Teleki Mihálynak írott hosszú levele így már önmagában is különleges forrás, de még inkább azért, mert egyedülálló bepillantást enged az erdélyi diplomácia működésébe, felvillantva a tárgyalási mechanizmus másképpen nem látható részleteit is.⁵² Nem egészen világos, mi motiválta a szerdár már évtizedek óta a régióban tevékenykedő, magyarul is értő követét a levél megírására, különösen ilyen kései időpontban, hiszen az általa felhánytorgatott sérelmek szeptemberi erdélyi útvjáról származnak.⁵³ Mindenesetre a levél utószavában jelezte, hogy sietve írt („ha mi fogyatkozás esett, nem kell tekinteni”), és ezt bármelyik olvasója készséggel el is hiszi neki, mert gondolatmenete időnként nem egészen koherens. Annyi bizonyos, hogy felháborodását eredetileg az okozta, hogy noha Erdélyben mindig az őt küldő személynek kijáró nagy tisztelettel fogadták, ezúttal Teleki Mihály, aki gyorsan magához ragadta a kihallgatás vezetését, igen barátságatlanul bánt vele. Emellett a csasa az erdélyi tanácsos szemére vetette azt is, hogy megpróbálta összezavarni, feltéve a kérdést,

„... ha békességet kívántok, Váradot, Tömösvárt, Egret, Jenőt kezetekből kiadjátok-é? Én ezeket a szókat pasa urunknak [értsd: a szerdárnak] meg nem mondtam, mert nem bizonyos, ha ezek a szók a bécsi király szavai-é vagy csak tiéd; és mivel csak beszélsz és sokat, nem ítéltem szükségesnek megmondani az uramnak.”⁵⁴

Az aga személyes sérelmeinél számunkra jelenleg fontosabb az, amit a Thökölyvel kapcsolatos tárgyalásokról idéz fel. Azt állítja: amikor Sejtán Ibrahim pasa a békeközvetítés kérdésében folytatott egyeztetések után Buda melletti táborában megkérdezte Daczó Györgytől,

„... hogy volna-é mégis valami reá bízattatva, mert el akarja bocsátani. Melyre Daczó György az egész agák jelenlétében magyarul mondá, ha Thököly tollálatik, minden dolgok meglennének. Ebben tolmács a te törökül tudó Dobos Ferencetek vala. Erre a mi urunk s pasánk mondá, ihon az én fejér szakállom, bár ha én ötet kézre nem kerítem. Itt Daczó György is a szakállát fogá s azt mondá, hogy ha Thököly kézre kerül-

⁵² Szülejmán aga levele Teleki Mihálynak. [H. n.,] 1685. december 25. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 3–4.

⁵³ Az aga azzal kezdi levelét, hogy „vagyon harminc esztendeje, amióta ez Erdély országának kenyér- és sóbeli hálójával tartozom”, és később megvádolja Telekit, hogy „egynéhányszor megpirongattál, hol oláhul s magyarul megkurvafiaztál, melyet noha tolmácsitok meg nem mondtok, én mindazáltal értettem”. Nem kizárt, hogy a követ azonos azzal a Szülejmán agával, aki 1685. április 27-én Mehmed váradi pasa kihívójaként írt levelet a mezőgyáni kuruc hadnagyoknak. TMÁO VII. 21–22. Beérkezésekor Apafi Mihály jelezte Telekinek, hogy ugyanarról a személyről van szó, aki a megelőző télen Fogarasban járt. Lásd *A bujdosók levéltára*, 217. 1686 januárjában Szarhos Ahmed pasa, az új szerdár is őt küldte követségbe Apafihoz. MNL OL P 1239 7. d. fasc. 1868/1. fol. 1.

⁵⁴ Szülejmán aga levele Teleki Mihálynak. [H. n.,] 1685. december 25. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 4.

ne, ma a dolog meglenne. A pasa ismét mondá, Thökölynek egynéhány rendbéli árultatási elucescálván, én ötet kézre kerítem, csak ők is ezt a dolgot vigyék végben”.⁵⁵

Szülejmán aga aztán egy másik jelenetet is felidéz, immáron Apafi görgényi udvarában, amelyből kiderül, hogy az erdélyi követ a fentiekkel nemcsak saját elképzeléseit közvetítette:

„... nekem is mondád, hogy Thököly nem kerül kézre, mert a bécsi királytól való féltében Lengyelországra szalad. Én mondám, hogy ha Isten engedi, az én uram ötet kézre keríti. Te mondád, hogy úgy, de atnámétek van nála [...]. Én mondám, igaz, hogy atnáménk vagyon ugyan, de egynéhány rendbéli árultatása jövén napfényre, már ő csak eszvesztő. Erre te mondád, hogy ha a szerdár önagsága Thökölyt e medio tollálja, a bécsi királlyal nagy barátságot cselekszik és Hatalmas Császárnak az nagy szolgálat lesz, mert minden dolgok végben mennének. Én itt tőled kérdém, ha Thököly kézre kerül, te ez dolognak végben vitelét magadra vállalod-e, de azt feleled, hogy a dolgok Isten kezében vannak ugyan, mindazáltal a bécsi királynál kedves dolog lészen.”⁵⁶

A görgényi beszélgetés leírása azt a benyomást erősíti meg, amire a többi forrás alapján kirajzolódó kép alapján számíthatunk: Teleki megnyugtatta az oszmán követet, hogy Thököly elfogása kedvező visszhangra talál majd a császári oldalon, és mivel elősegíti a békekötést, a szultán számára is előnyökkel jár. Aggályai csak technikai részletekkel, illetve a letartóztatás jogszerűségével kapcsolatosan vannak. Meglepőbb a Buda melletti táborban lefolyt tárgyalás elbeszélése, mivel itt az erdélyi követ (erdélyi tolmácsa segítségével) mintha saját maga vetné fel azt, hogy a béke záloga Thököly Imre kikapcsolása lenne a politikai játszmából. Ez különös annak fényében, hogy eredeti instrukciója, amely másolatban fennmaradt, erre nem jogosította fel. Sőt, egyenesen azt írta elő, hogy a felsőmagyarországi fejedelem Erdéllyel folytatott vitáit csak akkor ismertesse, ha kifejezetten kérdezik róla – igaz, abban az esetben viszont kötelessége volt alaposan körüljárni a kérdést, mennyi gondot okozott a fejedelemségnek Thököly Imre, aki ennek révén természetesen a Fényes Portának sem lehet hűséges alattvalója.⁵⁷ Nem zárható ki persze, hogy Apafi később további utasításokkal is ellátta követét (amelyek nem maradtak ránk), ám az is feltűnő, hogy Szülejmán aga beszámolójában Sejtán Ibrahim pasát egyáltalán nem lepte meg a felvetés, sőt, válaszaiból már az is látszott, hogy tudta, miképpen lehet majd legitimálni a szultáni ahdnáméval nyilvánvalóan ellentétes lépést. Nagyon valószínű, hogy a császár ezt a részt kissé kiszínezte, az erdélyiek által játszott szerepet némileg felnagyította, de aligha torzította el annyira, hogy felháborodását teljesen hiteltelenné tegye vele. Így a források összességéből minimálisan is az a következtetés vonható le, hogy az

⁵⁵ Uo. fol. 3^v.

⁵⁶ Uo. fol. 3^v–4^r.

⁵⁷ I. Apafi Mihály instrukciója Daczó Györgynek. Gyulafehérvár, 1685. július 25. *Diplomatarium Alvincianum. Alvinczi Péter okmánytára*. I–III. Szerk. Szilágyi Sándor et al. Pest [Budapest], 1870–1887. I. (1685–1686. augusztus 27–dikeig) 29–30.

erdélyi diplomácia nemcsak passzív szemlélője, hanem háttérben maradó, de aktív részese volt Thököly Imre megbuktatásának.

Két vizálykodó oszmán adófizető

A magyar historiográfiában már régóta közismert ténynek számít, hogy Thököly Imre sikerei 1678-at követően az erdélyi fejedelem és tanácsadói köre egyre növekvő ellenérzését váltották ki. Annak ellenére, hogy Thököly Erdélyből érkezett a bujdosó hadak élére, a fejedelemség elitjének kevés örömet okozott a fiatalember üstökösszerű karrierje. Apafi Mihálynak azzal kellett szembesülnie, hogy fokozatosan kiszorul a fejedelmek tradicionális pozíciójából, a magyarországi Habsburg-ellenes mozgalmak természetes vezetőjének szerepéből: nemcsak Bécsben vált fokozatosan egyértelművé, hogy nem vele, hanem Thökölyvel kell tárgyalniuk bármiféle rendezési kísérlet érdekében, de a korábban szövetséges franciák is inkább a magyarországi főúrral keresték a kapcsolatot. A politikai irányvonal kijelölésében kulcsszerepet játszó tanácsadói kör Thökölyvel kapcsolatos attitűdjét pedig könnyen elképzelhetjük, ha emlékezünk, hogy a fiatalember kuruc főgenerális címet Teleki Mihállyal szemben nyerte el.⁵⁸

Az erdélyi fejedelemnek azt kellett megtapasztalnia, hogy a fiatal magyarországi főúr tevékenysége amúgy is meglehetősen törekeny portai pozícióit is aláásta. 1681-ben a Fényes Porta még Apafi Mihálynak adott ahdnámét arra, hogy felszólítsa Magyarországot a behódolásra, a következő évben azonban már Thököly Imre kapta kézhez a fejedelemsége megalakulását biztosító okmányt. Ennek ceremonális körülmények között való átadását a frissen elfoglalt Fülek melletti táborban ráadásul a jelen lévő erdélyi fejedelem személyes sértésként tapasztalta meg. 1683-ban a Bécs elleni felvonulás alkalmával azt is meg kellett élnie, hogy a magyarországi elit nagy része hűséget fogad riválisának.⁵⁹ Nem csoda tehát, hogy amikor Bécs ostroma után fordult a kocka, az erdélyi politika minden lehetőséget kihasznál arra, hogy Thököly folyamatos pozícióvesztését kihasználja. 1685 tavaszára annyira elmérgesedett a helyzet, hogy az erdélyi országgyűlés, Thököly állandó aknamunkájára, csapatainak engedély nélküli beszállásolására és az Erdély igazgatása alatt álló Debrecen megadóztatására hivatkozva megfosztotta a felső-magyarországi fejedelmet a fejedelemségben található birtokaitól. A döntés ellen tiltakozás végett küldött diplomatáit be sem engedték Erdély területére.⁶⁰

⁵⁸ Benczédi: Thököly Imre; Trócsányi: *Teleki Mihály*, 234–298. Újabb adatokat hoz Kardos Tímea: A seregválasztó nagyveszekedés – Thököly Imre és Teleki Mihály vitája. *Valóság* 57 (2014) 1. sz. 84–92.

⁵⁹ Trócsányi: *Teleki Mihály*, 253–276.; Varga: *Válaszúton*, 19–33.; R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711*. Bp., 1984. 161–166.

⁶⁰ Szabó Károly: Thököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben, 1685-ben. *Századok* 3 (1869) 209–231.; Trócsányi: *Teleki Mihály*, 286–294. A felső-magyarországi fejedelem követeit éppen letartóztatása előtt nem sokkal sikerült mégiscsak beküldenie Erdélybe – az erdélyi diplomácia titoktartási képességeit dicséri, hogy a szerdával folytatott megbeszélések mégsem jutottak tudomásukra. Vö. Pernyeszi Zsigmond és Inczédi Mihály levele Teleki Mihálynak. Gyulafehérvár, 1685. október 5., illetve Thököly Imre levelei Teleki Mihálynak. Komádi, 1685. október 6., 7. MNL OL P 128 15. és 17. d.

A különböző oszmán hatalmi központok természetesen tisztában voltak azzal, hogy a két adófizető fejedelem viszonya távolról sem barátságos. A hírt, miszerint Apafi Mihály tárgyalásokba kezdett a bécsi udvarral, Thököly Imre küldte meg a Fényes Portának – az elfogott levelet az erdélyi országgyűlés fel is használta döntésének indoklásakor. 1685 májusában aztán a fejedelemnek a szultáni udvarban is magyarázkodnia kellett a Thököly ellen hozott intézkedések miatt.⁶¹ Úgy tűnik, ezúttal Apafi járt sikerrel, mert a nagyvezír a felső-magyarországi fejedelmet „szájának bedugására”. A Habsburgok informátorai szerint Thököly amúgy is roppant népszerűtlen volt a Fényes Portán, mert őt hibáztatták a balul végződött 1683-as hadjárat miatt (ezt a véleményt, mint láttuk, Sejtán Ibrahim pasa is osztotta, már ha hihetünk Daczó György beszámolójának).⁶² Thököly esélyeit amúgy is rontotta a szultán drinápolyi udvarában, hogy diplomáciai képviselte, úgy tűnik, még korántsem működött olyan rutinszerűen, mint az erdélyieké. 1685 januárjában például egyáltalán nem volt ügyvivője a Portán, a török tolmácsnak tanuló Bertóthy Zsigmond írta meg neki a fejleményeket és adott ötleteket a felső-magyarországi fejedelemnek, kiket kellene megnyernie magának. A februárban beérkező Horváth Ferencet ugyan az oszmán méltóságok kapitihaként kezelték, de helyzetét kezdetben jelentősen megnehezítette, hogy nem közvetlenül Thökölytől érkezett, hanem egy másik küldetéséből utazott tovább, így sem a rezidens követi feladatok ellátására feljogosító megbízólevéllel, sem a szükséges ajándékokkal nem rendelkezett.⁶³ Noha úgy tűnik, ezt a problémát sikerült áthidalni, a portai kapcsolatháló kiépítése terén a felső-magyarországi adófizető állam nyilvánvaló hátrányban volt az évtizedes tapasztalattal rendelkező erdélyiekkel szemben, és ügyét aligha segítette elő, hogy az ahdnáme által meghatározott adót sem fizették be – legalábbis nem ismerünk olyan adatokat, amelyek ezt dokumentálnák.

Egyértelműnek tűnik, hogy Sejtán Ibrahim pasa is tisztában volt vele: a tervezett akcióban számíthat Apafi Mihály támogatására. Noha Kara Ibrahim pasa nagyvezír tagadta, hogy előre tudott volna a szerdár eljárásáról, mindenesetre első lépésben elfogadta és támogatta azt: Thököly elfogása után Horváthot és Bertóthyt is letartóztatták és a magyar diplomatákat huszonhat napig őrizetben tartották Drinápolyban.⁶⁴ Amikor Sejtán Ibrahim pasa szembesült vele, hogy hibát követett el, mert hiába fogadta el Thököly Imrét, az erdélyi békeközvetítési kísérletek sem fognak gyors eredménnyel járni, megpróbálta kompenzálni immáron elhamarkodottnak tűnő cselekedetét – ismét csak az erdélyi és a bukott felső-magyarországi fejedelem közötti viszály kihasználásával. November végén Thökölynek Belgrádon elmagyarázta, hogy nagyon megbánta, amit tett, és azzal akarja kiengesztel-

⁶¹ Kivonat Thököly Imre Horváth Ferencnek írott leveléből. 1685. március 17. előtt. ANR DJS Col. Benigni nr. 53. fol. 3^r.; I. Apafi Mihály levele Gyárfás Pálnak. Fogaras, 1685. március 25. TMÁO VI. 532–533.; Gyárfás Pál levelei I. Apafi Mihálynak, illetve Teleki Mihálynak. Drinápoly, 1685. május 24. TMÁO VII. 46–47., illetve MNL OL P 1238 15. d.

⁶² Thököly Imre levele Horváth Ferencnek. Sárospatak, 1685. július 18. TMÁO VIII. 74.; Kémjelentés a császári udvarba. Konstantinápoly, 1685. augusztus 8. EFK Ms II. 303. fol. 55^v.

⁶³ Bertóthy Zsigmond levele Thököly Imrének. Drinápoly, 1685. január 31. MNL OL G 2 3. d. fasc. 1685. jan. p. 16–23.; Horváth Ferenc levele Thököly Imrének. Drinápoly, 1685. február 23. Uo. fasc. 1685. febr. p. 26–27.

⁶⁴ *Késmárki Thököly Imre naplója*, II. 279–280.

telni, hogy fejedelemmé teszi Erdélyben.⁶⁵ Ez a lehetőség – amelytől Apafi Mihály és adminisztrációja már korábban is tartott – a következő hónapokban is felmerült. Nem tudjuk, hogy a bukott felső-magyarországi fejedelmet valóban hívták-e a fejedelemség egyes előkelői, mindenesetre Thököly Imre szívesen emlegette ezt Szarhos Ahmed pasának – és hogy a káoszt növeljék, a Habsburg oldal is terjesztette a hírt, hogy a Portának szándékában áll Apafi lecserélése.⁶⁶

Thököly Imre, mint az közismert, nem sokáig maradt láncra verve. Ha mindazon oszmán notabilitások, akikkel Belgrádban személyes kapcsolatba került november elején, tévedtek is, amikor arról biztosították, hogy nemsokára visszamehet majd északra, az világos volt, hogy élete már nincs közvetlen veszélyben. Sejtán Ibrahim pasát a Drinápolyból érkező kapudzi basi az 1685. december 3-ára virradó éjjel megölette, fejét beküldte a Portára. Noha a bukott felső-magyarországi fejedelem természetesen úgy értelmezte a fejleményeket, hogy a szerdár miatta lett kegyvesztett, a Portán az a hír járta, hogy katonái panaszolták be a fizetés elsikkasztása miatt, ahogy Érsekújvár elvesztése és a táti vereség is szóba került.⁶⁷ A következő évre delegált szerdár, Szarhos Ahmed pasa, noha támogatásáról biztosította Thököly Imrét, azt is kérte tőle, hogy az erdélyiek elleni panaszkodását egyelőre függesse fel.⁶⁸ A fennmaradt forrásokból egyébként nem látszik, hogy a tény, miszerint az új szerdár azonos volt Thököly fogságba ejtőjével, rányomta volna a bélyegét a köztük lévő kapcsolatra: az elfogatról szóló döntést nem ő hozta meg, a janicsárok kemény bánásmódját pedig a bukott fejedelem, úgy tűnik, hajlandó volt elfelejteni a jövődöbéli előnyök reményében. Naplójában Thököly kifejezetten azt írja, hogy úgy hallotta, Ahmed pasa azért lett szerdár, mert személyesen ismeri őt és kétszer is volt vele közösen táborban, egri, illetve temesvári beglerbégeként.⁶⁹

Bár Thököly Imre 1686 februárjában azt híresztelte, hogy szabadulását a Portára frissen érkezett francia követnek köszönheti, ez inkább csak megroggyant tekintélyének helyreállítására tett kísérletként értelmezhető.⁷⁰ Túlélése sokkal inkább annak a folyo-

⁶⁵ Késmárki Thököly Imre napló, II. 266–267., 273.

⁶⁶ Thököly Imre levele Szarhos Ahmed pasa szerdárnak. Tagadó, 1686. február 18. MNL OL P 658 nr. 1776. fol. 758.; Gyulai Ferenc levele I. Apafi Mihálynak. Szatmár, 1686. február 2. *Diplomatarum Alvinczianum*, III. (1685–1689) 85–86.; Béthune márkí levele Jean Baptist Colbert-nek, Croissy márkijának. Żółkiew, 1686. február 16. *Recueil de documents concernant l'histoire des pays Roumains tirés des archives de France XVI-e et XVII-e siècles*. Ed. Ioan Hudiță. Iași, 1929. 296.

⁶⁷ Késmárki Thököly Imre napló, II. 275–276.; Gyárfás Pál levele I. Apafi Mihálynak. Drinápoly, 1685. december 11. MNL OL P 659 nr. 355. fol. 45’.

⁶⁸ Késmárki Thököly Imre napló, II. 306–309.

⁶⁹ Uo. 299.

⁷⁰ A bukott felső-magyarországi fejedelem levelét Kende Gábor mutatta meg az erdélyi politikai elit tagjainak. Ebben Thököly azt is hosszan részletezte, mennyi pénzt kapott XIV. Lajostól, „meg is írta az feleségének, hogy az maga tallérihoz, aranyához hozzá ne nyúljon [...], hanem fizessen abból az pénzből, akít a francia király küld”. Lásd Székely László levelét Teleki Mihálynak. Kolozsvár, 1686. február 18. MNL OL P 1238 19. d. Thököly valóban kereste a kapcsolatot a francia diplomáciával még decemberben, lásd leveleit a konstantinápolyi francia követnek, illetve XIV. Lajosnak. Belgrád, 1685. december 10., 11. Gergely Samu: Thököly Imre és a francia diplomacia. *Történelmi Tár* [11] (1888) 709–710. December végén azonban még nem sikerült embereinek felvenni a kapcsolatot az új francia követtel. Lásd Késmárki Thököly Imre napló, II. 304. A frissen Portára érkezett Pierre de Girardin XIV. Lajosnak írott levelében – noha a Thökölyvel kapcsolatos fejleményeket ismertette – nem találunk utalást arra, hogy a francia királynak köze lett volna

mánya volt, hogy foglyul ejtése után Sejtán Ibrahim pasa mégsem szolgáltatta ki a magyar főurat egyik ellenfelének sem – amikor pedig a Portán változott a helyzet és Szári Szülejmánnal egy új garnitúra került a hatalomba, hasznosabbnak tűnt nekik, ha Thökölyt a továbbiakban megtartják bármikor bevezethető ütőkártyaként. Az mindenki számára világos lehetett, hogy a felső-magyarországi fejedelemség elveszett: még ha az oszmán szövetség iránti bizalmat vissza is lehetett volna szerezni (ami távolról sem egyértelmű), a terület visszafoglalásához akkora katonai erő kellett volna, ami nem állt rendelkezésre. Ahogy maga Thököly panaszkolt az új szerdárnak: „Ibrahim pasa annyira megrontotta az én dolgaimat, hogy az mit azelőtt két-hármezer emberrel lehetett volna cselekedni, most tíz, s húsz ezer ember is kellenek hozzá.”⁷¹ A bukott fejedelem viszont még mindig maga köré tudott gyűjteni egy kisebb sereget, így az oszmán politika és hadsereg irányítói továbbra is hasznot remélhettek tőle.

Az előzmények és az újonnan előkerült források ismeretében bizvást állíthatjuk, hogy az erdélyi külpolitika vezetői megelégedettséggel szemlélhették Thököly Imre bukását. Hamar kiderült azonban, hogy számításuk nemigen vált be. Ha 1685 őszén mindkét oldal valóban elkötelezi magát a béketárgyalások megindítása mellett, ahogy azzal Teleki Mihály számolt, a rövid életű felső-magyarországi oszmán adófizető állam megszűnése hasznot hajthatott volna Erdélynek, hiszen a régióból eltűnt egy meglehetősen agresszív vetélytársuk. Mivel azonban a háborús cselekmények tovább folytatódtak, Apafi Mihálynak és tanácsadóinak igen hamar szembesülniük kellett annak hátrányaival, hogy a határainkon megjelenő császári haderő immáron közvetlenül tudott rájuk nyomást gyakorolni. Az Erdélyi Fejedelemségbe bevonuló első kontingens Thökölytől frissen átállt magyar katonákból állt, és a helyzet összetettségére igencsak jellemző, hogy vezetőjük egy Apafi ellen korábban a Portán fellépő trónkövetelő, Csáky László volt.⁷²

Ráadásul amikor Csáky csapatai kivonultak, 1686 februárjában, nem más vonult be a helyükre, mint Thököly Imre, a szerdár által mellé rendelt török és tatár segédcsoportokkal.⁷³ Nem maradt sokáig, és az oszmánok unszolásának engedve a következő hónapokban többször is látványos kísérleteket tett az Apafi Mihállyal való megbékélésre, de az is nyilvánvaló, hogy a visszaszorulóban lévő magyarországi oszmán hódoltság irányítói számára Thököly Erdély sakkban tartására is hasznos eszköznek tűnt. Apafi halála után, 1690-ben a Fényes Porta ki is nevezte a már nagyrészt elveszített adófizető állam élére, de mind-

a bukott fejedelem sorsához. Lásd levelét XIV. Lajosnak. Pera, 1686. február 13. *Documente privitoare la istoria românilor: Volumul XVI al colecției "Hurmuzaki". Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1603-1824)*. Ed. Nerva Hodoș, București, 1912. 100. Girardin ráadásul ebben az időben még el sem jutott Drinápolyba, a szultán tartózkodási helyére. Lásd Kerekes Dóra: Bevezetés. In: *Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról (1685-1689)*. Szerk. Kerekes Dóra. Paris-Bp.-Szeged, 2007. 17.

⁷¹ Thököly Imre levele Szarhos Ahmed pasának. Tagadó, 1686. február 18. MNL OL P 658 nr. 1776. fol. 760^r.

⁷² Székely László levele I. Apafi Mihálynak. Kolozsvár, 1685. december 1. MNL OL R 298 2. d. 2. t. fasc. 1684-1690 fol. 80.; Bálintith Zsigmond és Nagy Pál levele Teleki Mihálynak. Bánffyhunad, 1685. december 3. MNL OL P 1238 15. d. Csáky vázlatos életrajzát lásd Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Kolozsvár, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273) 72-77.

⁷³ Székely László levele Teleki Mihálynak. Kolozsvár, 1686. február 6. MNL OL P 1238 19. d.; Ali pasa, „az méltóságos magyarországi király segítségére rendeltetett török hadaknak fő parancsolója” levele Doboka vármegyének. Sebesvár, 1686. február 5. TMÁO VII. 138-139.

össze egy hónapig tudott a fejedelemségben maradni. Életének maradék két évtizedét ebben a szerepben, az oszmán hatalom pillanatnyi érdekeitől és kegyétől függő, egy rövid epizódtól eltekintve ország nélküli vazallus uralkodó zsákutcás helyzetében kellett leélnie.⁷⁴

⁷⁴ Angyal: *Késmárki Thököly Imre*, II. 161–277.; Seres: *Thököly Imre és Törökország*, 82–200.; Papp Sándor: *Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta*. In: *Az „üstökös kegyeltje”: Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló, 2010. 191–208.